

Κατερίνα Ηλιού, * Μανίνα Κακεπάκη, ** Κωστής Περίδης***

2.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ. ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ ΣΕ ΕΡΕΥΝΑ ΕΦΗΒΩΝ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ (2010-2018)

Περίληψη

Έχοντας ως αφετηρία την προβληματική της πολιτικής γενιάς και του κοινωνικοποιητικού ρόλου της οικογένειας, το κείμενο αναλύει δεδομένα έρευνας πεδίου με αντικείμενο την πολιτική κοινωνικοποίηση εφήβων στην περιοχή της πρωτεύουσας. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δείγμα εφήβων και των τριών τάξεων του Γυμνασίου σε εκπαιδευτικές μονάδες στην Αττική το 2010 και το 2018. Μελετώνται ο τρόπος πρόσληψης της ιδιότητας του πολίτη και οι διαστάσεις εμπλοκής με την πολιτική. Οι μαθητές διαχρονικά προσδιορίζουν τον καλό Έλληνα πολίτη υπό ένα διακριτό πρίσμα πατριωτικής προσέγγισης που εννοιολογείται στη βάση της παράδοσης της χριστιανικής κουλτούρας και της ετοιμότητας για αυτοθυσία για την πατρίδα. Ωστόσο, επιβεβαιώνεται και από τις αναλύσεις των ερευνών μας ότι όσο συχνότερα οι μαθητές δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται για την πολιτική, τόσο πιο πιθανό είναι να προσλαμβάνουν την πολιτική με όρους ενεργού εμπλοκής, παρά καθήκοντος ή πατριωτισμού. Επίσης, επιβεβαιώνεται ο επιδραστικός ρόλος του κοινωνικού status της οικογένειας προέλευσης των μαθητών στη διαμόρφωση των πολιτικών τους προσλήψεων.

---

* Εντεταλμένη Ερευνήτρια, Ινστιτούτο Πολιτικών Ερευνών, ΕΚΚΕ.

** Κύρια Ερευνήτρια, Ινστιτούτο Πολιτικών Ερευνών, ΕΚΚΕ.

*** Διδάσκων, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Παν. Κρήτης.

1. Εισαγωγή

Το 2017 το Λεξικό της Οξφόρδης ανακήρυξε ως λέξη της χρονιάς την λέξη «youthquake». Ως «νεανικός σεισμός» (αν προσπαθούσαμε να το αποδώσουμε στα ελληνικά) ορίζεται *κάθε σημαντική πολιτισμική, πολιτική ή κοινωνική μεταβολή που προκύπτει μέσα από τις ενέργειες ή την επίδραση των νέων ανθρώπων*.⁴ Δεν χωρά, συνεπώς, αμφιβολία ότι η δεύτερη δεκαετία του 21ου^ο αιώνα συνοδεύεται από ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τους νέους ως αντικείμενο μελέτης. Ιδιαίτερα μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2008 και τις καταγραφόμενες κοινωνικο-δημογραφικές μεταβολές στις νέες ηλικίες, την πρώτη γενιά ιστορικά που συνδυάζει υψηλό μορφωτικό επίπεδο με υψηλή ανεργία και απορρύθμιση των εργασιακών της σχέσεων, η επιστημονική έρευνα στρέφει το βλέμμα της στους νέους με ανανεωμένο ενδιαφέρον. Η στερεοτυπική, πλέον, αντίληψη ότι οι νέοι είναι απαθείς και δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική πρωτοδιατυπώθηκε περισσότερο από τριάντα χρόνια, συνεπώς δεν αφορά (μόνο) τους σημερινούς νέους, αλλά και τους σημερινούς μεσήλικες. Επιπλέον, μια τέτοια διαπίστωση δεν επιβεβαιώνεται με σαφήνεια από την καταγραφή μιας νέας κοινωνικής πραγματικότητας. Μια σειρά νεανικών κινητοποιήσεων διεθνώς (occupy wall street, indignados, Parkland shootings, πορείες για την κλιματική αλλαγή κ.λπ.), μελέτες για την ψήφο των νέων (δημοψήφισμα για το Brexit, εκλογές του 2012 και του 2015 στην Ελλάδα κ.λπ.)⁵ αλλά και για τον διαφορετικό τρόπο που οι νέοι νοηματοδοτούν και προσλαμβάνουν την πολιτική,⁶ οδηγούν στο συμπέρασμα ότι κάθε προσπάθεια συνολικής απαξίωσης της σχέσης των νέων με τις πολιτικές διαδικασίες εν γένει εμπεριέχει γενικεύσεις και υπεραπλουστεύσεις.

Στην Ελλάδα η συστηματική μελέτη της νεολαίας είναι σχετικά πρόσφατη υπόθεση, καθώς μόλις από τη δεκαετία του 1980 αρχίζει να σημειώνεται ένας σημαντικός αριθμός μελετών. Στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, «από τη δεκαετία του 1990 τεκμηριώνεται η εικόνα της ελληνικής νεολαίας σε αρμονία με άλλους/ες Ευρωπαίους/ες της ίδιας γενιάς, ως πρωτίστως ατομοκεντρικής, με μειωμένες κοινωνικοπολιτικές ανησυχίες και ενδιαφέρον για συμμετοχή σε πολιτικές συλλογικότητες» (Παντελίδου-Μαλούτα, 2015, σελ. 6). Η κρίση δείχνει να αναχαιτίζει την απομάκρυνση των νέων από την πολιτική που καταγράφεται από τα μέσα

---

4 <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2017> [πρόσβαση στις 24.5.2019]

5 Βλ. Sloam and Henn, 2019· Παντελίδου-Μαλούτα, 2017.

6 Βλ. τον συλλογικό τόμο: Sarah Pichard and Judith Bessant (eds.) (2018).

της δεκαετίας του 1990, καθώς διατυπώνεται η υπόθεση ότι οι νέοι επιστρέφουν στην πολιτική έχοντας διαμορφωθεί ως πολιτική γενιά (όπ. π., σελ. 8). Έτσι, ερμηνεύεται η συμμετοχή τους σε κρίσιμες εκλογικές διαδικασίες (2012 και 2015), και η μαζική συμμετοχή τους σε κοινωνικά κινήματα (Δεκέμβρης 2008, Αγανακτισμένοι) ως μια σταδιακή αναστοχαστική διαδικασία. Αυτό σημαίνει πως η επιστροφή των νέων στην πολιτική γίνεται με νέους τρόπους, παρότι μπορεί να απέχουν εκλογικά (Καβουλάκος, 2012), ενώ παράλληλα το πεδίο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του διαδικτύου προσθέτει έναν καινούργιο χώρο δημόσιου διαλόγου (Παντελίδου-Μαλούτα, στο ίδιο, σελ. 20). Όμως, στην περίοδο της ύστερης Μεταπολίτευσης κάτι δείχνει να έχει ανατραπεί. Ενώ η κρίση επαναφέρει στο προσκήνιο το ενδιαφέρον των νέων για την πολιτική, οι νέοι εμφανίζονται απληροφόρητοι, δυσαρεστημένοι και απαισιόδοξοι από το πολιτικό προσωπικό και τους δημοκρατικούς θεσμούς. Πρόκειται για πλήρη ανατροπή σε σχέση με την περίοδο της πρώιμης μεταπολίτευσης και ως τα μέσα της δεκαετίας του 1980, οπότε η πολιτική συμμετοχή, η συλλογική δράση και οι κοινωνικές διεκδικήσεις χαρακτήριζαν τη νεολαία της εποχής (Παπαδογιάννης, 2015).

Παράλληλα, από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, πέραν της πολιτικής ταυτότητας της νέας γενιάς, του βαθμού και του τρόπου συμμετοχής τους στην πολιτική, το ερευνητικό ενδιαφέρον επεκτείνεται και στον τρόπο οργάνωσης της ζωής τους, στις συνθήκες διαβίωσής τους, στη σημασία της εκπαίδευσης, στις διαπροσωπικές τους σχέσεις και τον ελεύθερο χρόνο τους, αλλά και στις κοινωνικές τους αξίες και ανησυχίες (Chtouris et al., 2006, Δεμερτζής κ.ά., 2008, Χτούρης 2017). Αναδεικνύεται ο κεντρικός ρόλος της ελληνικής οικογένειας στη διαδικασία κοινωνικοποίησης των νέων και συγκρότησης του κοινωνικού τους κεφαλαίου μέσω της ανάδειξης της σε πυλώνα ασφάλειας και οικονομικής στήριξης.

Ωστόσο, μελετώντας τη νέα γενιά *σήμερα*, αν κάτι διαφέρει σε σχέση με προηγούμενες γενιές και αποτελεί ερευνητικό αντικείμενο είναι το γεγονός ότι η τρέχουσα γενιά βίωσε και βιώνει τις πολλαπλές συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης κατά τη διάρκεια των ετών που την διαμορφώνουν (*impressionable years*). Κατά συνέπεια, όσοι/-ες έχουν γεννηθεί λίγο πριν το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, βιώνουν αυτή την κανονικότητα με τις απορρέουσες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες, που διαμορφώνουν το κοινωνικό και οικογενειακό πλαίσιο διαβίωσής τους. Η πολιτική κοινωνικοποίηση αυτού του νεανικού πληθυσμού δεν μπορεί παρά να αποτελεί πρόσφορο πεδίο διερεύνησης.

2. Η μελέτη των πολιτικών προδιαθέσεων στην εφηβεία και η έννοια της πολιτικής κοινωνικοποίησης

Οι έρευνες για τις πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις των εφήβων είναι σχετικά περιορισμένες, καθώς τα χρόνια της πρώιμης εφηβείας (12-15) δύσκολα μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο διερεύνησης της πολιτικής συμπεριφοράς και των συμμετοχικών πρακτικών των νέων. Αφενός, προφανείς λόγοι θεσμικών περιορισμών, καθώς οι νέοι δεν έχουν δικαίωμα ψήφου, αλλά και λόγοι που σχετίζονται με τις πρακτικές της ηλικιακής αυτής ομάδας, όπως είναι η έλλειψη χρόνου λόγω σχολικών καθηκόντων, την καθιστούν σε μεγάλο βαθμό πολιτικά «μη ενδιαφέρουσα». Εντούτοις, για να παραφράσουμε την Torey Runta, οι πολιτικοί επιστήμονες μάλλον έχουν πειστεί ότι πρέπει να μας ενδιαφέρει και οτιδήποτε συμβαίνει πριν την ηλικία των 18 (2004, σελ. 471).⁷ Πολλές έρευνες συνηγορούν στο ότι οι βασικές πολιτικές προδιαθέσεις των ατόμων, που θα τους ακολουθούν μέχρι την ενηλικίωση, διαμορφώνονται στα χρόνια της εφηβείας (Prior, 2010· Russo and Stattin, 2017), ενώ σύμφωνα με την υπόθεση των σημαντικών ετών (impressionable years), τα χρόνια κυρίως της ύστερης εφηβείας και της πρώιμης ενηλικίωσης έχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς κατά τη διάρκειά τους διαμορφώνονται και αποκρυσταλλώνονται οι βασικές στάσεις και αντιλήψεις των ατόμων (Jennings and Stokker, 2004· Jennings, 2007). Στο ίδιο πλαίσιο και σε συνέχεια των παραπάνω, οι περισσότερες εμπειρικές μελέτες συνηγορούν στο ότι η οικογένεια είναι εκείνη που επιτελεί τον σημαντικότερο ρόλο στην πολιτική κοινωνικοποίηση των εφήβων κατά τα χρόνια αυτά (Hooghe and Boonen, 2015· Niemi and Herbturn, 1995· Verba et al., 1995).

Σύμφωνα με τη θεωρία της αντικατάστασης των γενεών και της σταδιακής μεταβολής των αξιών (Inglehart, 1971· 1990), εδώ και αρκετές δεκαετίες έχουν συντελεστεί βαθύτατες μεταβολές στο σύστημα αξιών των δυτικών κοινωνιών. Οι νεότερες γενιές, έχοντας κοινωνικοποιηθεί σε περιβάλλον υλικής ευμάρειας είναι φορείς των μεταβολών αυτών με συνέπεια να προτάσουν περισσότερο μεταυλιστικές αξίες. Οι αξιακές αυτές αλλαγές που συμπίπτουν με την αποσάρθρωση των παραδοσιακών πολιτικών στεγανών, δηλαδή τη σύνδεση της πολιτικής συμπεριφοράς με τα κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά, φαίνονται να είναι μόνιμες υπό την έννοια ότι άπαξ και το αξιακό διακύβευμα εμποτιστεί κατά τις ηλικίες της πολιτικής κοινωνικο-

---

7 Εξάλλου, μην ξεχνάμε ότι πρόσφατες νομοθετικές ρυθμίσεις μείωσαν το όριο ηλικίας για το δικαίωμα του εκλέγειν στα 17 έτη, ενώ δεν εκλείπουν και οι συζητήσεις για περαιτέρω μείωση του ηλικιακού ορίου, μέτρο που έχει ληφθεί σε ορισμένες χώρες (Σκωτία, Αυστρία).

ποίησης τίποτα δεν είναι σε θέση να το εκτοπίσει. Λόγου χάρη, οι νεότερες γενιές συμμετέχουν μεν λιγότερο στις παραδοσιακές πολιτικές διαδικασίες, όπως είναι οι εκλογές (Stolle and Hooghe, 2011), εντούτοις, όμως, προσλαμβάνουν κριτικά την έννοια της ιδιότητας του πολίτη (Norris, 2011), καθώς προτάσσουν στοιχεία ενεργού εμπλοκής στην πολιτική (engaged) και δεν αντιλαμβάνονται την πολιτική συμμετοχή ως απλό καθήκον (duty based, για τη διάκριση βλ. Dalton, 2008). Ωστόσο, οι παραπάνω θεωρίες διατυπώθηκαν στο σύνολο τους πριν το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης και βασίζονται στις καταγραφές των αξιών των σημερινών μεσηλικών. Πολύ νεότερες ενδείξεις από τους ίδιους συγγραφείς (Norris and Inglehart, 2019) προβληματίζονται σχετικά με μια *πολιτισμική αναδίπλωση* στο πεδίο των αξιών.

Αντίθετα με την θεώρηση της αντικατάστασης των γενεών, η έννοια της πολιτικής γενιάς (political generation) δεν αποδέχεται μια γραμμική εξέλιξη των αντιλήψεων και των αξιών του πληθυσμού, η οποία μέσω της αντικατάστασης των γενεών θα οδηγήσει ντετερμινιστικά σε αξιακές αλλαγές. Εκκινώντας από το κλασικό έργο του Mannheim (1927) η προσέγγιση αυτή αποδίδει μεγαλύτερη βαρύτητα στα κοινωνικο-ιστορικά συμφραζόμενα κάθε περιόδου, θεωρώντας ότι αυτά είναι που εν τέλει συμβάλλουν στη διαμόρφωση γενεών με ομοειδή χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιούν από τις άλλες. Μεγάλα κοινωνικοποιητικά γεγονότα (πχ. πόλεμοι, μεγάλες κινητοποιήσεις, αλλαγή πολιτικού καθεστώτος κ.ο.κ.) συμβάλλουν στη διαμόρφωση της αίσθησης του ανήκειν σε μια «κοινή» γενιά, η οποία φέρει πολιτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά που δύνανται να τη διαφοροποιούν όχι μόνο από τις προηγούμενες, αλλά και από τις επόμενες γενιές. Η προσέγγιση αυτή έχει μελετηθεί εμπειρικά και στην ελληνική περίπτωση τόσο για τη δεκαετία του 1980, όπου και αποδίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981 και στη διαμόρφωση αντίστοιχων πολιτικών γενεών (Παντελίδου Μαλούτα, 1991), όσο και στην επίδραση των νεανικών κινητοποιήσεων του Δεκεμβρίου του 2008 (Gavriilidis, 2009· Kornetis, 2008· Sotiris, 2008). Πρόσφατες μελέτες όπως αυτή των Grasso et al. (2017) καταδεικνύουν την επίδραση της θατσερικής διακυβέρνησης στην υιοθέτηση περισσότερο συντηρητικών και νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων στις γενιές εκείνες που διαμορφώθηκαν πολιτικά κατά τα χρόνια της Θάτσερ αλλά και του Μπλαίρ.

Στην βιβλιογραφία, ως πολιτική κοινωνικοποίηση νοείται η διαδικασία εκείνη με την οποία, άμεσα ή έμμεσα, διαμορφώνεται ένα σύστημα γνώσεων, πεποιθήσεων, στάσεων και αντιλήψεων σχετικά με τις πολιτικές διεργασίες (Παντελίδου Μαλούτα, 2015). Μέσω αυτής, τα άτομα προσανατολίζονται σε

συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές, στάσεις και αντιλήψεις, αντλώντας στοιχεία που αντανακλούν ευρύτερες κοινωνικές διεργασίες, πολιτικά δεδομένα και όψεις της κυρίαρχης πολιτικής κουλτούρας. Συνεπώς, καταγράφοντας στοιχεία της πολιτικής κοινωνικοποίησης εφήβων διαφορετικών κοινωνικών αναφορών σήμερα, με στόχο τη σύγκριση με δεδομένα προηγούμενων ετών, μας δίνεται η δυνατότητα να μελετήσουμε την εξέλιξη της διαδικασίας αυτής και, κατ' επέκταση, της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας στο πλαίσιο των μεταβολών της δεκαετίας που διανύουμε.

3. *Η έρευνα και τα ερευνητικά ερωτήματα*

Η παρούσα εργασία στηρίζεται σε δεδομένα έρευνας πεδίου, που αποτελεί εν μέρει συνέχεια προηγούμενων ερευνών (1982, 1990) με αντικείμενο την πολιτική κοινωνικοποίηση εφήβων στην περιοχή της πρωτεύουσας. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δείγμα εφήβων των τριών τάξεων του Γυμνασίου σε τέσσερις εκπαιδευτικές μονάδες στην Αττική, σε περιοχές με διαφορετικό κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο, το 2010 και το 2018.⁸ Η συλλογή των δεδομένων έγινε με έντυπο ερωτηματολόγιο κλειστού τύπου, το οποίο συμπλήρωσαν οι μαθητές/-τριες στις σχολικές τάξεις κατά τη διάρκεια μίας διδακτικής ώρας. Το αντικείμενο της τρέχουσας έρευνας – όπως και των προηγούμενων – αφορά στη μελέτη βασικών διαστάσεων της (πολιτικής) κοινωνικοποιητικής εμπειρίας. Με τη συμπερίληψη ταυτόσημων ερωτήσεων σε όλες τις έρευνες (σε βάθος χρόνου) επιδιώκεται να μελετηθεί το αν οι πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις των εφήβων σήμερα υποδηλώνουν πιθανές μεταβολές στην πολιτική τους κουλτούρα.

---

8 Τα δεδομένα του 2010 συλλέχθηκαν στο πλαίσιο του έργου «Διαστάσεις της πολιτικής κοινωνικοποίησης εφήβων: εμπειρίες από την Αττική στις τρεις τελευταίες δεκαετίες» (φορέας χρηματοδότησης: Επιτροπή Ερευνών του ΕΚΠΑ). Το δείγμα αποτελούνταν από 855 μαθητές και μαθήτριες και των τριών τάξεων του Γυμνασίου, από τέσσερα σχολεία της Αττικής. Η συλλογή των στοιχείων έγινε μεταξύ 12 Οκτωβρίου και 11 Νοεμβρίου 2010. Επιστημονική υπεύθυνη του έργου ήταν η Μ. Παντελίδου Μαλούτα, Καθηγήτρια Πολιτικής Επιστήμης του ΕΚΠΑ, ενώ στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν οι: Γ. Διακουμάκος, Θ. Θεοδοσοπούλου, Μ. Κακεπάκη και Ε. Τσουπαροπούλου. (Για το αναλυτικό σκεπτικό της έρευνας βλ. Παντελίδου Μαλούτα, 2015, σελ. 145-146). Τα δεδομένα του 2018 συλλέχθηκαν στο πλαίσιο του έργου REDI (φορέας χρηματοδότησης: ΕΣΠΑ 2014-2020). Το δείγμα αποτελούνταν από 792 μαθητές και μαθήτριες και των τριών τάξεων του Γυμνασίου, από τέσσερα σχολεία της Αττικής. Η συλλογή των στοιχείων έγινε μεταξύ 22 Φεβρουαρίου και 30 Μαρτίου 2018. Επιστημονικά υπεύθυνες του έργου ήταν οι Κατερίνα Ηλιού και Μανίνα Κακεπάκη, ερευνήτριες στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Στο παρόν άρθρο, για λόγους συγκρισιμότητας των δύο δειγμάτων έχουν επιλεγεί και παρουσιάζονται στοιχεία από τρία σχολεία, κοινά και στις δύο χρονικές στιγμές συλλογής των δεδομένων, συνεπώς το δείγμα για το 2010 είναι 620 ερωτηματολόγια και για το 2018 617 ερωτηματολόγια.

Στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς, οι έρευνες με πληθυσμό στόχο τους μαθητές και αντικείμενο διερεύνησης την πολιτική κοινωνικοποίησή τους είναι ελάχιστες. Μερικοί επιστήμονες θεωρούν ότι τα παιδιά μπορεί λόγω ηλικίας να μην έχουν πραγματικά διαμορφωμένες απόψεις για πολιτικά θέματα, γι' αυτό και προσεγγίζουν ως καταλληλότερη ηλικιακή ομάδα για μελέτη τους νέους μετά την αποφοίτησή τους από το σχολείο (Searing et al., 1973). Δύο ακόμη παράγοντες που περιπλέκουν την προσέγγιση των μαθητών είναι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι ερευνητές στο να λάβουν έγκριση διεξαγωγής έρευνας σε ανηλικούς (και να διεξαγάγουν την έρευνα εντός του σχολικού προγράμματος), καθώς και να συμπεριλάβουν στις μετρήσεις τους θέματα που μπορεί να άπτονται προσωπικών δεδομένων.

Οι δύο έρευνες, στα δεδομένα των οποίων στηρίζεται αυτή η εργασία, σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν με την πεποίθηση ότι οι μαθητές έχουν και μπορούν να εκφράσουν τις δικές τους απόψεις γύρω από πολιτικά θέματα (Hess and Torney-Purta, 1967). Προς τούτο επιχειρήσαμε δύο σημαντικές προσαρμογές στο ερωτηματολόγιο καταγραφής γνώμης: 1) απλές και κατανοητές ερωτήσεις, 2) μικρές και εύκολες κλίμακες/απαντήσεις καταγραφής. Άλλωστε, η συμβολή της εφηβικής ηλικίας στη διάπλαση της πολιτικής σκέψης έχει υποστηριχθεί επαρκώς από τη διεθνή βιβλιογραφία (Weiss, 2020, σελ. 4).

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα πεδίου του 2010 έχουν γεννηθεί μεταξύ των ετών 1996 και 1998. Έχουν ακόμα έντονες μνήμες από τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008, ενώ μπαίνουν στην εφηβεία ακριβώς την εποχή που υπογράφεται το 1ο μνημόνιο. Λίγους μόλις μήνες μετά την διεξαγωγή της έρευνας θα ζήσουν τους «Αγανακτισμένους» του Συντάγματος μαζί με την κατάρρευση του παλαιού δικομματισμού ΠΑΣΟΚ-ΝΔ. Τα παιδιά που συμμετέχουν στην έρευνα το 2018 έχουν γεννηθεί μεταξύ 2003-2005 και κοινωνικοποιούνται σε ένα ολότελα διαφορετικό περιβάλλον. Δεν θυμούνται τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008, ενώ δεν έχουν ζήσει κάποια άλλη κανονικότητα πέρα από αυτή των μνημονίων. Γνωρίζουν την Αριστερά ως μνημονιακή κυβέρνηση και ζουν παράλληλα μια δεύτερη κρίση (την προσφυγική) μέσα στην κρίση. Την περίοδο συλλογής των δεδομένων παρακολουθούν τις μεγάλες συγκεντρώσεις για το μακεδονικό ζήτημα, ενώ αντιμετωπίζουν χωρίς ιδιαίτερο ενθουσιασμό το νέο τους δικαίωμα ψήφου στα 17.⁹

Έχοντας ως αφετηρία την προβληματική της πολιτικής γενιάς και του

---

9 Ορισμένα από τα δεδομένα της έρευνας του 2018 βρίσκονται εδώ: <https://socioscope.gr/dataset/adolescents>

κοινωνικοποιητικού ρόλου της οικογένειας, τα ερευνητικά ερωτήματα και οι υποθέσεις εργασίας διαμορφώνονται ως εξής:

1) *Χρονολογικές ομοιότητες ή/και μεταβολές στην εμπλοκή των νέων με την πολιτική*

Διερευνώντας συγκριτικά τις απαντήσεις των νέων συμμετεχόντων στην έρευνα του 2010 και στην έρευνα του 2018 σε μια σειρά ερωτήσεων που αφορούν στην εμπλοκή τους με την πολιτική επιχειρούμε να μελετήσουμε την ισχύ των δύο θεωριών, δηλαδή την Υπόθεση της πολιτικής γενιάς και την Υπόθεση της μεταβολής αξιών.

Καθώς, όπως έχει αναδειχθεί, τα επίπεδα ενδιαφέροντος και εμπλοκής στην πολιτική του γενικού πληθυσμού μειώνονται, τα παιδιά κοινωνικοποιούνται σε περιβάλλον μεγαλύτερης πολιτικής αδιαφορίας σε σύγκριση με το παρελθόν. Κατά συνέπεια, στην παρούσα εργασία αναμένουμε να επιβεβαιωθεί η Υπόθεση της πολιτικής γενιάς μέσα από τη μείωση του ενδιαφέροντος και της εμπλοκής των νέων με την πολιτική ανάμεσα στις δύο έρευνες (το 2010 και το 2018). Στην αντίθετη περίπτωση, όπου δε θα διαπιστωθούν σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο ερευνών, τότε θα επιβεβαιωθούν οι ενδείξεις για την ισχύ της Υπόθεσης της μεταβολής αξιών, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στο 2010 και ο 2018 αναφορικά με τις προσλήψεις των νέων για την πολιτική, παρά μόνο μία παρόμοια εικόνα χαμηλού ενδιαφέροντος και εμπλοκής με την πολιτική, που αντανακλά ουσιαστικά τη γενικότερη τάση του κοινωνικού συνόλου.

Οι μεταβλητές που μελετάμε συγκριτικά και για τις δύο έρευνες συνθέτουν δύο άξονες: 1) το *Ενδιαφέρον για την πολιτική* και 2) την *αίσθηση Εσωτερικής επάρκειας* πληροφόρησης για την πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον για την πολιτική καταγράφεται μέσα από δύο μετρήσεις: η πρώτη αφορά στην αναγνώριση της σπουδαιότητας της πολιτικής¹⁰ για όλους γενικά, και η δεύτερη αφορά στο προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική των ίδιων των μαθητών. Η αίσθηση εσωτερικής επάρκειας καταγράφεται μέσα από δύο μετρήσεις: η πρώτη αφορά στην πολιτική ενημερότητα των μαθητών¹¹ και η δεύτερη αφορά στη γνώση τους για τις πολιτικές πεποιθήσεις των γονέων τους.¹²

---

10 Η σχετική ερώτηση διατυπώνεται ως εξής: «Νομίζεις ότι η πολιτική είναι κάτι που πρέπει να απασχολεί όλους/ες μας;»

11 Η σχετική ερώτηση διατυπώνεται ως εξής: «Νομίζεις ότι ξέρεις αρκετά για τα κόμματα και τις εκλογές;»

12 Η σχετική ερώτηση διατυπώνεται ως εξής: «Γνωρίζεις σε γενικές γραμμές τις πολιτικές πεποιθήσεις της μητέρας σου και του πατέρα σου;»

2) Χρονολογικές ομοιότητες ή/και μεταβολές στην πρόσληψη του/της καλού/καλής Έλληνα/Ελληνίδα πολίτη

Στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα επικεντρώνουμε στις πιθανές μεταβολές στις αντιλήψεις των μαθητών μεταξύ των ερευνών πεδίου (2010 και 2018) σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη. Πιο συγκεκριμένα, διερευνούμε συγκριτικά τις πολιτικές εννοιολογήσεις των μαθητών αναφορικά με τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών του/της καλού/ής Έλληνα/Ελληνίδα πολίτη.

Πρόκειται για ένα ερευνητικό ερώτημα που πηγάζει από το θεωρητικό υπόβαθρο της Υπόθεσης της μεταβολής αξιών. Σε αυτή την περίπτωση αναμένουμε ότι οι αντιλήψεις των μαθητών θα παραμένουν αμετάβλητες μεταξύ των δύο ερευνών πεδίου, καθώς και ότι θα προσλαμβάνουν την ιδιότητα του καλού πολίτη κυρίως υπό όρους κριτικής παρά καθήκοντος.

Η καταγραφή των εννοιολογικών αντιλήψεων των μαθητών για τα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά του/της καλού/ής Έλληνα/Ελληνίδα πολίτη γίνεται και στις δύο έρευνες (2010, 2018) μέσα από οκτώ ερωτήσεις κλίμακας τριών βαθμίδων. Οι ερωτήσεις περιλαμβάνουν χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν την ιδιότητα του πολίτη με διττή οπτική: α) υπό όρους πολιτικής συμμετοχής ως καθήκοντος (πχ. «Να πληρώνει κανονικά φόρους») και β) υπό όρους ενεργούς εμπλοκής στην πολιτική (πχ. «Να ενδιαφέρεται για κοινωνικά και πολιτικά θέματα»)¹³.

3) Η επίδραση της εμπλοκής των νέων με την πολιτική στην πρόσληψη του/της καλού/καλής Έλληνα/Ελληνίδα πολίτη

Στη συνέχεια επιχειρούμε να συνθέσουμε το πρώτο και το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα με τη διερεύνηση τυχόν αιτιώδους σύνδεσης. Πιο συγκεκριμένα, διερευνούμε το αν οι διάφορες πτυχές εμπλοκής των νέων με την πολιτική μπορεί να επηρεάζουν τις αντιλήψεις τους για την ιδιότητα του πολίτη. Υποθέτουμε ότι όσο λιγότερο εμπλέκονται ή/και ενδιαφέρονται οι έφηβοι για την πολιτική, τόσο περισσότερο θα την αντιλαμβάνονται εννοιολογικά υπό όρους καθήκοντος μάλλον παρά υπό όρους ενεργούς εμπλοκής (Dalton, 2008· Hooghe and Oser, 2015).

Πιο συγκεκριμένα, το τρίτο ερευνητικό ερώτημα διαμορφώνεται ως εξής: Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών που καταγράφουν τη σπουδαιότητα της πολιτικής, το προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική, την πολιτική ενημερότητα, τη γνώση των πολιτικών πεποιθήσεων των γονέων και των παραγόντων που περιγράφουν την πρόσληψη για την ιδιότητα του πολίτη υπό όρους καθήκοντος ή/και ενεργού εμπλοκής;

13 Για τη διατύπωση των ερωτήσεων βλέπε Γράφημα 2.5.

4) *Η επίδραση της οικογένειας στην εμπλοκή των νέων με την πολιτική και στην πρόσληψη του/της καλού/καλής Έλληνα/Ελληνίδα πολίτη*

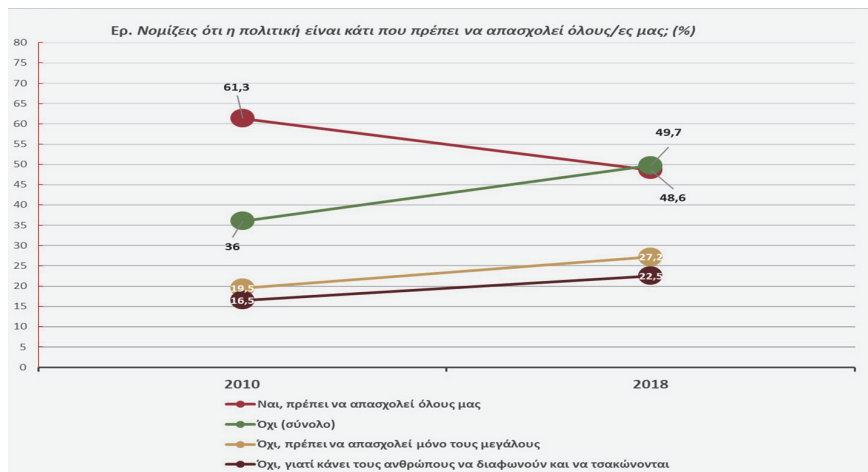
Καθώς έχει επισημανθεί η κοινωνικοποιητική επίδραση της οικογένειας, το τελευταίο ερευνητικό ερώτημα αφορά στην αλληλεπίδραση του κοινωνικού επιπέδου της οικογένειας των μαθητών με τους παράγοντες που έχουμε διερευνήσει στα προηγούμενα ερευνητικά ερωτήματα. Μελετάμε, δηλαδή την αλληλεπίδραση του κοινωνικού status της οικογένειας των μαθητών με τους εξής παράγοντες: i) το ενδιαφέρον για την πολιτική, ii) την αίσθηση εσωτερικής επάρκειας που στηρίζεται στις γνώσεις για την πολιτική, και iii) τους παράγοντες που προσδιορίζουν τις αντιλήψεις των μαθητών για την ιδιότητα του πολίτη (καθήκον και εμπλοκή). Για την απεικόνιση της κοινωνικής προέλευσης των μαθητών επιλέγουμε δύο μεταβλητές: i) την περιοχή στην οποία βρίσκεται κάθε σχολική μονάδα (που κατατάσσονται σε τρία ιεραρχικά επίπεδα κοινωνικο-οικονομικού status), και ii) το επίπεδο μόρφωσης των γονέων. Υποθέτουμε ότι όσο υψηλότερο είναι το κοινωνικό status της οικογένειας των μαθητών, τόσο πιο πιθανό είναι οι ίδιοι να ενδιαφέρονται περισσότερο για την πολιτική, να θεωρούν ότι έχουν επαρκείς γνώσεις για αυτήν και να προσλαμβάνουν την ιδιότητα του πολίτη περισσότερο υπό όρους ενεργού εμπλοκής παρά ως καθήκον.

4. *Ερευνητικά αποτελέσματα*

Στο πρώτο στάδιο των αναλύσεων επιχειρήθηκε η συγκριτική διαχρονική διερεύνηση των απαντήσεων των μαθητών αναφορικά με παράγοντες που προσδιορίζουν την εμπλοκή τους με την πολιτική. Το ενδιαφέρον για την πολιτική των μαθητών που συμμετείχαν στις δύο έρευνες πεδίου (το 2010 και το 2018) καταγράφεται μέσα από τις απαντήσεις τους σε ερωτήσεις που αφορούν την αναγνώριση της σημασίας της πολιτικής για όλους τους πολίτες, καθώς και το προσωπικό τους ενδιαφέρον για την πολιτική.

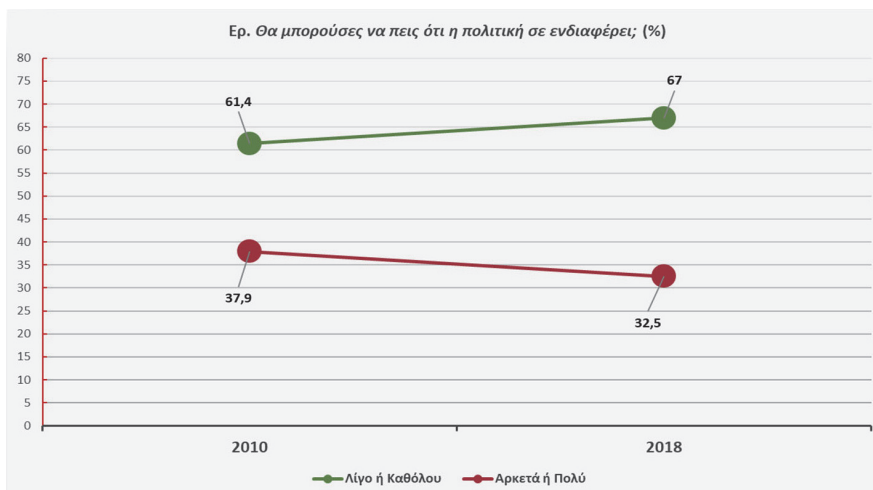
Με την πάροδο των ετών όλο και λιγότεροι μαθητές υποστηρίζουν ότι η πολιτική είναι κάτι που πρέπει να απασχολεί όλους/-ες μας (Γράφημα 2.1). Ενώ το 2010 οι απόψεις των μαθητών διαφέρουν, με τη θετική αναγνώριση της σπουδαιότητας της πολιτικής να υπερέχει σημαντικά, το 2018 οι μαθητές εμφανίζονται αμφίθυμοι και σχεδόν οι μισοί αναγνωρίζουν την αξία της πολιτικής, ενώ οι άλλοι μισοί όχι. Μάλιστα, διαχρονικά οι περισσότεροι από τους μαθητές που δεν αναγνωρίζουν τη σπουδαιότητα της πολιτικής, θεωρούν κυρίως ότι πρέπει να απασχολεί τους ενήλικες και όχι τους ίδιους.

Γράφημα 2.1
Σπουδαιότητα πολιτικής (2010, 2018)

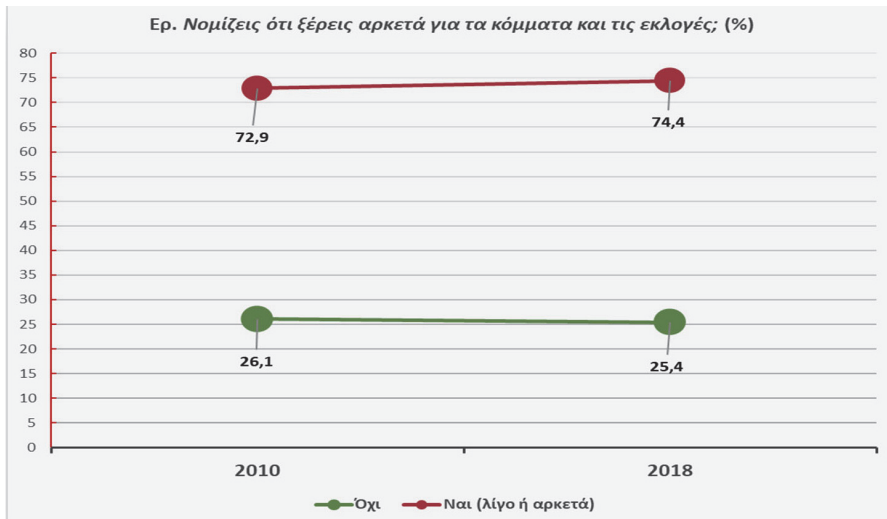
Το προσωπικό ενδιαφέρον των μαθητών για την πολιτική φαίνεται, επίσης, ότι μειώνεται με την πάροδο των ετών (Γράφημα 2.2). Το 2018 είναι εμφανής η μείωση του ενδιαφέροντος για την πολιτική, καθώς όχι μόνο αυξάνονται οι δηλώσεις των μαθητών ότι η πολιτική τους ενδιαφέρει λίγο ή καθόλου, αλλά μειώνονται και οι δηλώσεις τους ότι η πολιτική τους ενδιαφέρει αρκετά ή πολύ.

Γράφημα 2.2
Προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική (2010, 2018)

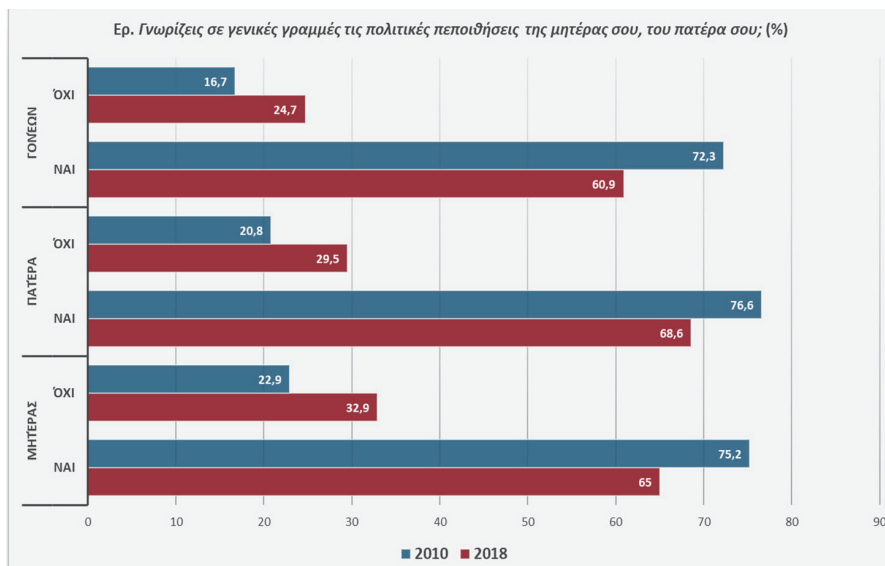
Σε ό,τι αφορά την αίσθηση επάρκειας των μαθητών για τις γνώσεις τους σχετικά με την πολιτική δεν διαπιστώνονται σημαντικές μεταβολές το 2018 συγκριτικά με το 2010 (Γράφημα 2.3). Έτσι, διαχρονικά οι μαθητές δηλώνουν στην πλειονότητά τους ότι γνωρίζουν (λίγο ή αρκετά) για τα κόμματα και τις εκλογές. Ενώ, περίπου ένας στους τέσσερεις δηλώνει ότι δε γνωρίζει τίποτα για τα κόμματα και τις εκλογές.

Γράφημα 2.3
Πολιτική ενημερότητα (2010, 2018)

Παρατηρώντας τις διαχρονικές κατανομές των απαντήσεων των μαθητών (Γράφημα 2.4) επιβεβαιώνεται ο σημαντικός ρόλος της οικογένειας στην πολιτική κοινωνικοποίηση των νέων, καθώς τόσο το 2010, όσο και το 2018 η πλειονότητα των μαθητών δηλώνει ότι γνωρίζει τις πολιτικές πεποιθήσεις και των δύο γονέων, αν και τα σχετικά ποσοστά μειώνονται με την πάροδο των ετών. Επίσης, διαχρονικά επιβεβαιώνεται ότι οι έφηβοι μάλλον συζητούν περισσότερο για την πολιτική με τον πατέρα τους σε σχέση με τη μητέρα τους.

Γράφημα 2.4
Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων γονέων (2010, 2018)

Τα παραπάνω ερευνητικά αποτελέσματα συνηγορούν στην επιβεβαίωση της Υπόθεσης της πολιτικής γενιάς, καθώς παρατηρούνται αλλαγές στην εμπλοκή των μαθητών με την πολιτική ανάμεσα στα έτη 2010 και 2018, όπου διενεργήθηκαν οι έρευνες πεδίου. Η πτωτική τάση της εμπλοκής των μαθητών με την πολιτική, που αναδεικνύεται στα παρόντα ερευνητικά αποτελέσματα, βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με την τάση του γενικότερου πληθυσμού για αποχή από την πολιτική, υπό όρους ενδιαφέροντος και επάρκειας γνώσεων. Έτσι, σύμφωνα με την Υπόθεση της πολιτικής γενιάς, οι μαθητές του 2018, που μεγαλώνουν σε ένα περιβάλλον μεγαλύτερης αδιαφορίας για την πολιτική σε σχέση με τους μαθητές του 2010, αναγνωρίζουν σε μικρότερο βαθμό τη σπουδαιότητα της πολιτικής για όλους, ομολογούν μειωμένο προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική και γνωρίζουν σε μικρότερο βαθμό τις πολιτικές πεποιθήσεις των γονέων τους.

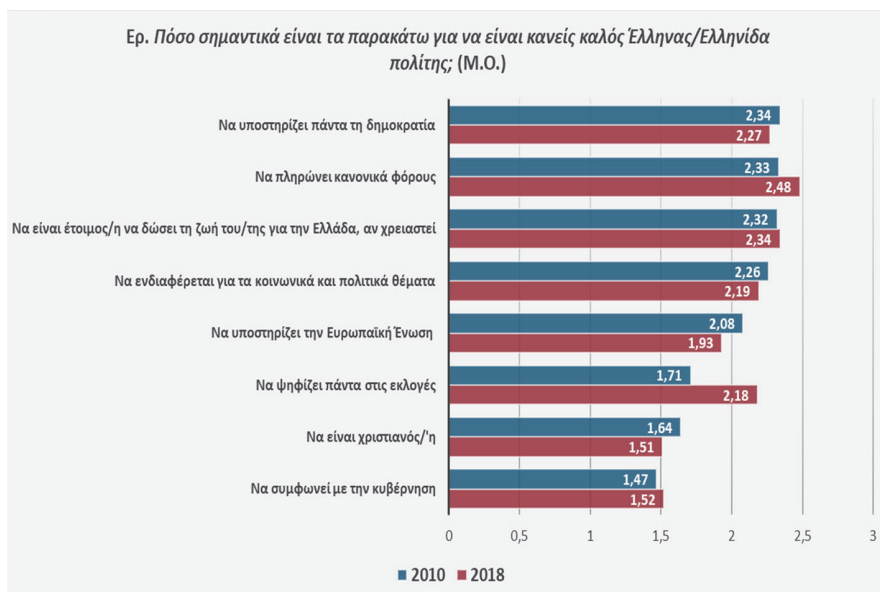
Σύμφωνα με το δεύτερο ερευνητικό μας ερώτημα, διερευνούμε τις αντιλήψεις των μαθητών (συγκριτικά για τις έρευνες του 2010 και του 2018) αναφορικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της ιδιότητας του καλού Έλληνα πολίτη. Οι απαντήσεις των μαθητών καταγράφονται μέσα από οκτώ (κοινές και στις δύο έρευνες) ερωτήσεις κλίμακας τοποθέτησης τριών

βαθμίδων, που περιλαμβάνουν προσλήψεις της πολιτικής συμμετοχής του καλού Έλληνα, αφενός, υπό όρους καθήκοντος και, αφετέρου, υπό όρους ενεργού εμπλοκής στην πολιτική.

Μελετώντας την κατανομή των μέσων όρων των απαντήσεων των μαθητών και στις δύο έρευνες για κάθε ερώτηση παρατηρούμε ότι η μόνη δήλωση που εμφανίζει τη μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ των ετών είναι εκείνη που αφορά στη συμμετοχή των πολιτών στις εκλογές, που υποστηρίζεται σθεναρότερα το 2018 (Γράφημα 2.5). Επιπλέον –αν και οι διαφοροποιήσεις στους μέσους όρους των απαντήσεων μεταξύ των ετών είναι μάλλον ήπιες– το 2018 οι μαθητές υποστηρίζουν κάπως περισσότερο τις δηλώσεις που αναδεικνύουν τη συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική υπό όρους καθήκοντος, δηλαδή ότι ο καλός Έλληνας πολίτης πληρώνει κανονικά τους φόρους, συμφωνεί με την κυβέρνηση και είναι έτοιμος να δώσει τη ζωή του για την Ελλάδα εάν χρειαστεί.

Γράφημα 2.5

Τα χαρακτηριστικά του καλού Έλληνα πολίτη (2010, 2018)

[1=Καθόλου σημαντικό,

2=Αρκετά σημαντικό,

3=Πολύ σημαντικό]

Η ήπια αυξητική τάση στην υποστήριξη των μαθητών το 2018 αντιλήψεων για τον προσδιορισμό της πολιτικής συμμετοχής του καλού Έλληνα πολίτη υπό όρους καθήκοντος (σε σχέση με το 2010) μάλλον συνηγορεί στην απόρριψη της ισχύς της Υπόθεσης μεταβολής αξιών, σύμφωνα με την οποία θα αναμενόταν αύξηση της υιοθέτησης χαρακτηριστικών που περιγράφουν την ιδιότητα του καλού πολίτη υπό όρους ενεργού εμπλοκής και όχι υπό όρους καθήκοντος.

Προκειμένου να διερευνήσουμε περαιτέρω τις αντιλήψεις των μαθητών, οι οκτώ ερωτήσεις που είχαν σχεδιαστεί για τη μέτρηση της ιδιότητας του καλού Έλληνα πολίτη υποβλήθηκαν σε Διερευνητική Ανάλυση Παραγόντων (Exploratory Factor Analysis, Principal Components, Varimax Rotation) για κάθε έτος χωριστά. Οι συγκεκριμένες αναλύσεις συμβάλλουν στην ακριβέστερη απεικόνιση των εννοιολογικών προσδιορισμών των μαθητών για τις ιδιότητες του πολίτη.

Η Παραγοντική Ανάλυση των δεδομένων της έρευνας που διεξήχθη το 2010 ανέδειξε ένα σύνολο τριών παραγόντων, που εξηγούν το 52,5% της διακύμανσης (Πίνακας 2.1).

Ο πρώτος παράγοντας, στον οποίο φορτώνουν τέσσερις ερωτήσεις και εξηγεί το 23,18% της διακύμανσης ονομάστηκε «Καθήκον», καθώς συμπεριλαμβάνει ερωτήσεις που περιγράφουν τον καλό Έλληνα πολίτη υπό όρους συμμόρφωσης στο καθήκον. Πρόκειται για χαρακτηριστικά της ιδιότητας του πολίτη που αφορούν: i) τη συμφωνία με την κυβέρνηση, ii) την πληρωμή φόρων, iii) την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και iv) τη συμμετοχή στις εκλογές.

Ο δεύτερος παράγοντας ονομάστηκε «Εμπλοκή» και εξηγεί το 16,35% της διακύμανσης. Σε αυτόν φορτώνουν δύο ερωτήσεις που περιγράφουν τον καλό Έλληνα πολίτη υπό όρους ενεργούς εμπλοκής σε κοινωνικο-πολιτικά θέματα. Πρόκειται για χαρακτηριστικά της ιδιότητας του πολίτη που αφορούν: i) την υποστήριξη της δημοκρατίας, και ii) το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά και πολιτικά θέματα.

Ο τελευταίος παράγοντας ονομάστηκε «Πατριωτισμός» και εξηγεί το 12,98% της διακύμανσης. Σε αυτόν φορτώνουν δύο ερωτήσεις που περιγράφουν τον καλό Έλληνα πολίτη υπό όρους υποστήριξης της πατρίδας και υιοθέτησης της παραδοσιακής κουλτούρας. Πρόκειται για χαρακτηριστικά της ιδιότητας του πολίτη που αφορούν: i) την υιοθέτηση του χριστιανισμού και ii) την ετοιμότητα να θυσιάσει ακόμα και τη ζωή του για την πατρίδα.

Πίνακας 2.1

Μοντέλο παραγόντων με φορτίσεις και προσαρμογές (varimax rotation)
(Ερ. Πόσο σημαντικά είναι τα παρακάτω για να είναι κανείς καλός/ή
Έλληνας/ίδα πολίτης;) (Δεδομένα έρευνας 2010)

Μεταβλητή	Παράγοντας 1 «Καθήκον»	Παράγοντας 2 «Εμπλοκή»	Παράγοντας 3 «Πατριωτισμός»	Extraction Communalities (h ²)
1. Ψηφίζει πάντα στις εκλογές	.512	.319		.388
2. Είναι έτοιμος να δώσει τη ζωή του για την Ελλάδα, αν χρειαστεί			.653	.500
3. Συμφωνεί με την κυβέρνηση	.760			.596
4. Πληρώνει κανονικά φόρους	.591		-.339	.467
5. Είναι Χριστιανός			.802	.675
6. Ενδιαφέρεται για τα κοινωνικά & πολιτικά θέματα		.679		.498
7. Υποστηρίζει πάντα τη δημοκρατία		.806		.652
8. Υποστηρίζει την ΕΕ	.564			.425
Αρχικές Ιδιοτιμές (% διακύμανσης)	23.18	16.35	12.98	

Extraction method: Principal Component Analysis.

Rotation method: Varimax with Kaiser Normalization.

Η Παραγοντική Ανάλυση των δεδομένων της έρευνας του 2018 ανέδειξε ένα σύνολο τριών παραγόντων, που εξηγούν το 52,3% της διακύμανσης και βρίσκονται σε αντιστοιχία με τους παράγοντες της έρευνας του 2010 (Πίνακας 2.2).

Ο πρώτος παράγοντας, στον οποίο φορτώνουν τρεις ερωτήσεις και εξηγεί το 22,68% της διακύμανσης ονομάστηκε «Εμπλοκή» (Πίνακας 2.2) και αντιστοιχεί σε εννοιολογικό περιεχόμενο με τον δεύτερο παράγοντα της έρευνας του 2010 (Πίνακας 2.1). Στην περίπτωση, όμως, της εν λόγω έρευνας στον συγκεκριμένο παράγοντα φορτώνει και η συμμετοχή στις εκλογές, ερώτηση που φόρτωνε στον παράγοντα «Καθήκον» στην έρευνα του 2010.

Ο δεύτερος παράγοντας, που εξηγεί το 16,27% της διακύμανσης (Πίνακας 2.2) αντιστοιχεί εννοιολογικά στον πρώτο παράγοντα της έρευνας του 2010 (Πίνακας 2.1) και ονομάστηκε «Καθήκον».

Ο τρίτος παράγοντας εξηγεί το 13,39% της διακύμανσης (Πίνακας 2.2) και ταυτίζεται εννοιολογικά με τον τρίτο παράγοντα της έρευνας του 2010 (Πίνακας 2.1). Ονομάστηκε «Πατριωτισμός».

Πίνακας 2.2

*Μοντέλο παραγόντων με φορτίσεις και προσαρμογές (varimax rotation)
(Ερ. Πόσο σημαντικά είναι τα παρακάτω για να είναι κανείς καλός/ή
Έλληνας/ίδα πολίτης;) (Δεδομένα έρευνας 2018)*

Μεταβλητή	Παράγοντας	Παράγοντας	Παράγοντας	Extraction Communalities (h ²)
	1 Εμπλοκή	2 Καθήκον	3 Πατριωτισμός	
1. Ενδιαφέρεται για τα κοινωνικά & πο- λιτικά θέματα	.754			.575
2. Υποστηρίζει πάντα τη δημοκρατία	.670			.477
3. Ψηφίζει πάντα στις εκλογές	.641			.443
4. Συμφωνεί με την κυβέρνηση		.716		.548
5. Υποστηρίζει την ΕΕ		.637		.424
6. Πληρώνει κανονικά φόρους		.628	-.314	.526
7. Είναι έτοιμος να δώσει τη ζωή του για την Ελλάδα, αν χρειαστεί			.760	.617
8. Είναι Χριστιανός			.738	.578
Αρχικές Ιδιοτιμές (% διακύμανσης)	22.68	16.27	13.39	

Extraction method: Principal Component Analysis

Rotation method: Varimax with Kaiser Normalization

Καθώς οι Συντελεστές Προσαρμογής κάθε μεταβλητής είναι χαμηλοί (h²), στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε έλεγχος αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής των τριών παραγόντων που έχουν προκύψει από την Παραγοντική

Ανάλυση τόσο για τα δεδομένα της έρευνας του 2010, όσο και του 2018.¹⁴ Οι δείκτες Cronbach's Alpha είναι χαμηλοί και θέτουν ζητήματα στην αποδοχή των μεταβλητών που συνθέτουν κάθε παράγοντα ως προς την αξιοπιστία των μετρήσεων.

Στο επόμενο βήμα ανάλυσης δημιουργήθηκαν τρεις νέοι δείκτες (ένας για κάθε παράγοντα) που αποτελούν το μέσο όρο των τιμών των απαντήσεων των μαθητών στις ερωτήσεις που φόρτωναν στον κάθε παράγοντα (για κάθε έρευνα). Μελετώντας συγκριτικά για τις δύο έρευνες τις διαστάσεις που συνθέτουν την εννοιολόγηση της ιδιότητας του πολίτη, μπορούμε να δούμε την υποστήριξη της «Εμπλοκής», του «Καθήκοντος» και του «Πατριωτισμού» από τους μαθητές σε βάθος χρόνου. Σύμφωνα με τους μέσους όρους κάθε διάστασης (Πίνακας 2.4), φαίνεται ότι η ιδιότητα του πολίτη προσλαμβάνεται διαχρονικά κατά προτεραιότητα υπό όρους «Εμπλοκής». Μικρή μεταβολή παρατηρείται σε βάθος χρόνου για τις άλλες διαστάσεις. Συγκεκριμένα, το 2018 σε αντιδιαστολή με το 2010 οι μαθητές προσλαμβάνουν κατά τι περισσότερο την ιδιότητα του πολίτη υπό όρους «Καθήκοντος» παρά υπό όρους «Πατριωτισμού», ενώ το 2010 ισχύει το αντίστροφο.

Πίνακας 2.4

Μέσοι όροι των παραγόντων Ιδιότητας του πολίτη (2010, 2018)

	M.O. (S.D.)	
Παράγοντας	2010	2018
«Εμπλοκή»	2.29 (.59)	2.20 (.49)
«Καθήκον»	1.90 (.43)	1.97 (.43)
«Πατριωτισμός»	1.97 (.59)	1.93 (.56)

[1=Καθόλου σημαντικό, 2=Αρκετά σημαντικό, 3=Πολύ σημαντικό]

Συμπερασματικά, οι Παραγοντικές Αναλύσεις για την απάντηση του δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος ανέδειξαν τρεις σχετικά ομοιογενείς παράγοντες εννοιολογικού προσδιορισμού της ιδιότητας του πολίτη και για τις δύο έρευνες, πράγμα που αποτελεί ένδειξη επιβεβαίωσης της Υπόθεσης

¹⁴ Οι δείκτες αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής (Cronbach's Alpha) για τον παράγοντα «Καθήκον» τόσο για το 2010 ($\alpha = .484$), όσο και για το 2018 ($\alpha = .386$) είναι χαμηλοί. Οι ίδιοι δείκτες για τον παράγοντα «Εμπλοκή» είναι επίσης χαμηλοί για το 2010 ($\alpha = .414$) και για το 2018 ($\alpha = .490$). Και για τον παράγοντα «Πατριωτισμός» οι δείκτες Cronbach's Alpha είναι χαμηλοί για το 2010 ($\alpha = .330$) και για το 2018 ($\alpha = .368$). Σε κάθε έναν από τους ελέγχους αξιοπιστίας πραγματοποιήθηκε έλεγχος για τη δυνατότητα αύξησης της αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής κάθε παράγοντα μετά από διαγραφή συγκεκριμένων μεταβλητών (με την εντολή Cronbach's Alpha if Item Deleted). Και αυτοί οι έλεγχοι, όμως, δεν ανέδειξαν κάποια δυνατότητα βελτίωσης της αξιοπιστίας των παραγόντων μέσα από την ανασύνθεση των επιμέρους μεταβλητών.

της μεταβολής αξιών, σύμφωνα με την οποία δε θα αναμέναμε σημαντικές αλλαγές στους προσδιοριστικούς παράγοντες της έννοιας του καλού Έλληνα πολίτη. Επιπλέον, επιβεβαιώνεται –σύμφωνα με το θεωρητικό υπόβαθρο της Υπόθεσης της μεταβολής αξιών– ότι οι νέοι τείνουν πλέον να προσλαμβάνουν την ιδιότητα του πολίτη υπό όρους κριτικής παρά καθήκοντος. Και στις δύο έρευνες η διάσταση του προσδιορισμού του καλού Έλληνα πολίτη υπό όρους «*Εμπλοκής*» στην πολιτική υποστηρίζεται περισσότερο σε σχέση με τη διάσταση του «*Καθήκοντος*» και του «*Πατριωτισμού*». Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι συγκριτικά το 2018 η «*Εμπλοκή*» μειώνεται κατά τι, ενώ το «*Καθήκον*» αυξάνεται σε σχέση με το 2010.

Μετά την ανάδειξη των τριών σταθερών (τα δύο έτη ερευνών πεδίου) διαστάσεων της πρόσληψης του καλού Έλληνα πολίτη από τους εφήβους, αναζητούμε ένα ερμηνευτικό μοντέλο μεταβλητών που μπορεί να αναδείξει επιδραστικούς παράγοντες στη διαμόρφωση των εν λόγω αντιλήψεων. Πραγματοποιήθηκαν αναλύσεις Πολλαπλής Γραμμικής Παλινδρόμησης (Multiple Regression Analysis) με τη μέθοδο Stepwise, σύμφωνα με την οποία σε κάθε βήμα ελέγχου εξετάζεται εάν η μεταβλητή που εισέρχεται στο μοντέλο πληροί το ελάχιστο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. Έτσι, στο τελικό μοντέλο συμμετέχουν μόνο οι ανεξάρτητες μεταβλητές που έχουν στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την εξαρτημένη μεταβλητή. Για την απάντηση του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος υλοποιήθηκαν έξι Αναλύσεις Πολλαπλής Παλινδρόμησης, τρεις για κάθε έρευνα (2010, 2018), στις οποίες ως εξαρτημένη μεταβλητή ορίζεται κάθε φορά ένας από τους παράγοντες πρόσληψης της Ιδιότητας του Πολίτη, δηλαδή, η «*Εμπλοκή*», το «*Καθήκον*» και ο «*Πατριωτισμός*». Ως ανεξάρτητες μεταβλητές σε κάθε ανάλυση εισάγονται οι παράγοντες που στην παρούσα μελέτη καταγράφουν την εμπλοκή των νέων με την πολιτική, δηλαδή, η σπουδαιότητα της πολιτικής, το προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική, η πολιτική ενημερότητα, και η γνώση των πολιτικών πεποιθήσεων των γονέων.

Από το σύνολο των έξι αναλύσεων δεν επιβεβαιώνεται κάποιο σταθερό μοντέλο παραγόντων και για τις δύο έρευνες. Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά την πρόσληψη της ιδιότητας του πολίτη υπό όρους «*Εμπλοκής*», δύο παράγοντες φαίνεται να έχουν στατιστικά σημαντική συσχέτιση σε βάθος χρόνου (Πίνακας 2.5). Έτσι όσο περισσότερο οι έφηβοι υποστηρίζουν τη «σπουδαιότητα της πολιτικής» και όσο περισσότερο δηλώνουν έτι έχουν «προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική», τόσο πιθανότερο είναι να προσδιορίζουν την ιδιότητα του πολίτη με όρους «*Εμπλοκής*». Σε ό,τι αφορά τα προβλεπτικά μοντέλα για την πρόσληψη της ιδιότητας του πολίτη υπό όρους «*Καθήκοντος*» (Πίνακας 2.6) και υπό όρους «*Πατριωτισμού*» (Πίνακας 2.7), δεν υπάρχουν σταθεροί προβλεπτικοί παράγοντες αντίστοιχα και

στις δύο έρευνες. Συνεπώς, δεν επιβεβαιώνεται κάποιο προβλεπτικό μοντέλο με διαχρονική ισχύ.

Η σταθερή συμβολή της σπουδαιότητας της πολιτικής και του προσωπικού ενδιαφέροντος για την πολιτική, που επιβεβαιώνεται στις αναλύσεις, τουλάχιστον συνηγορεί σε μια συμφωνία ως προς την αρχική μας υπόθεση, ότι όσο περισσότερο οι νέοι εμπλέκονται ή/και ενδιαφέρονται για την πολιτική, τόσο περισσότερο αντιλαμβάνονται την πολιτική ως πεδίο ενεργού εμπλοκής μάλλον παρά ως καθήκον.

Σε ό,τι αφορά τη μη επιβεβαίωση ενός σταθερού προβλεπτικού μοντέλου παραγόντων που συμβάλλουν και στις δύο έρευνες στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των μαθητών για την ιδιότητα του πολίτη, ενδέχεται να οφείλεται σε υψηλή συσχέτιση των ανεξάρτητων παραγόντων του μοντέλου μεταξύ τους. Για τον έλεγχο της συγκεκριμένης υπόθεσης πραγματοποιήθηκαν για κάθε έρευνα (Πίνακας 2.8 για το 2010 και Πίνακας 2.9 για το 2018) διμεταβλητές συσχετίσεις (Correlations) και έλεγχος του συντελεστή γραμμικής συσχέτισης Pearson. Για την έρευνα του 2010 επιβεβαιώθηκε στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ ορισμένων από τους παράγοντες, όπως η σπουδαιότητα πολιτικής, το προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική, η και η γνώση των πολιτικών πεποιθήσεων των γονέων. Ωστόσο, για το 2018 ο έλεγχος συσχετίσεων εμφανίζει αντίστροφη εικόνα με μη στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των παραπάνω ανεξάρτητων παραγόντων.

Πίνακας 2.5

Μοντέλο Πολλαπλής Παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή την «Εμπλοκή» (έρευνα 2010, 2018)

		2010			2018		
	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Beta	t	Sig.	Beta	t	Sig.
1	Σπουδαιότητα πολιτικής	.162	3.630	.000	.208	4.883	.000
2	Προσωπικό ενδιαφέρον για πολιτική	.187	4.072	.000	.283	6.670	.000
3	Πολιτική ενημερότητα	.089	2.107	.036	.019	.520	.603
4	Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων μητέρας	.036	.900	.368	-.052	-1.402	.161
5	Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων πατέρα	.006	.154	.878	-.023	-.624	.533

Model 2010: $R^2 = .113$

F (3,580)=25.725, p=.000

Model 2018: $R^2 = .178$

F (2,595)=65.293, p=.000

Πίνακας 2.6
*Μοντέλο Πολλαπλής Παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή το
 «Καθήκον» (έρευνα 2010, 2018)*

		2010			2018		
Ανεξάρτητες μεταβλητές		Beta	t	Sig.	Beta	t	Sig.
1	Σπουδαιότητα πολιτικής	.050	1.085	.279	.096	2.332	.020
2	Προσωπικό ενδιαφέρον για πολιτική	.168	4.076	.000	-.002	-.052	.958
3	Πολιτική ενημερότητα	-.005	-.114	.909	-.044	-1.047	.295
4	Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων μητέρας	.005	.126	.900	.041	1.004	.316
5	Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων πατέρα	.024	.569	.570	.023	.563	.574

Model 2010: R²= .168

F (1,571)=16.610, p=.000

Model 2018: R²= .096

F (1,587)=5.436, p=.020

Πίνακας 2.7
*Μοντέλο Πολλαπλής Παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τον
 «Πατριωτισμό» (έρευνα 2010, 2018)*

		2010			2018		
Ανεξάρτητες μεταβλητές		Beta	t	Sig.	Beta	t	Sig.
1	Σπουδαιότητα πολιτικής	-.099	-2.123	.034	-.099	-2.424	.016
2	Προσωπικό ενδιαφέρον για πολιτική	-.091	-1.965	.050	.036	.762	.447
3	Πολιτική ενημερότητα	.028	.610	.542	-.075	-1.843	.066
4	Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων μητέρας	-.097	-2.311	.021	.064	1.573	.116
5	Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων πατέρα	-.001	-.025	.980	.064	1.580	.115

Model 2010: R²= .205

F (3,575)=8.398, p=.000

Model 2018: R²= .099

F (1,593)=5.874, p=.016

Καθώς στις Αναλύσεις Πολλαπλής Παλινδρόμησης δεν επιβεβαιώθηκε κάποιο διαχρονικό μοντέλο προβλεπτικών παραγόντων για τις τρεις διαστάσεις εννοιολογικού προσδιορισμού της ιδιότητας του πολίτη, ελέγχουμε την πιθανή επιδραστική ισχύ κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών των μαθητών στις απόψεις τους. Πραγματοποιήθηκαν διμεταβλητές συσχετίσεις (Correlations) και έλεγχος του συντελεστή γραμμικής συσχέτισης Pearson. Στις αναλύσεις περιλαμβάνονται οι συντελεστές που προσδιορίζουν: i) το status της οικογένειας προέλευσης των μαθητών (Περιοχή σχολικής μονάδας, Επίπεδο μόρφωσης γονέων), ii) το Ενδιαφέρον για την πολιτική (Σπουδαιότητα πολιτικής, Προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική), iii) την αίσθηση εσωτερικής επάρκειας (Πολιτική ενημερότητα, Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων γονέων), iv) την ιδιότητα του πολίτη (με όρους «Εμπλοκής», «Καθήκοντος», «Πατριωτισμού»). Επίσης, οι αναλύσεις επαναλαμβάνονται για τα δύο αρχεία δεδομένων που αντιστοιχούν στην έρευνα του 2010 (Πίνακας 2.8) και του 2018 (Πίνακας 2.9).

Στην έρευνα του 2018, οι μεταβλητές που προσδιορίζουν το ενδιαφέρον των μαθητών για την πολιτική εμφανίζουν στατιστικά σημαντική και θετική συσχέτιση με τις μεταβλητές που προσδιορίζουν το status της οικογένειας. Έτσι, οι μαθητές που φοιτούν σε σχολείο περιοχής υψηλότερου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου και έχουν περισσότερο μορφωμένους γονείς είναι πιθανότερο να ενδιαφέρονται περισσότερο για την πολιτική. Ωστόσο, οι εν λόγω συσχετίσεις δεν επιβεβαιώνονται για την έρευνα που υλοποιήθηκε το 2018. Σε αυτή την έρευνα επιβεβαιώνεται μόνο μία στατιστικά σημαντική, θετική συσχέτιση μεταξύ της περιοχής του σχολείου και της μεταβλητής που αφορά στην αναγνώριση της Σπουδαιότητας της πολιτικής.

Από τις μεταβλητές που προσδιορίζουν την αίσθηση επάρκειας πληροφοριών που κατέχουν οι μαθητές για την πολιτική μόνο εκείνη που αφορά στην πολιτική ενημερότητα έχει θετική, στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τις μεταβλητές του status της οικογένειας για την έρευνα του 2010. Συνεπώς, οι μαθητές από περιοχές υψηλότερου status, με περισσότερο μορφωμένους γονείς δηλώνουν συχνότερα ότι έχουν επαρκείς γνώσεις για τα κόμματα και τις εκλογές. Για την έρευνα του 2018 δεν επιβεβαιώνεται καμία στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των παραγόντων.

Στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις επιβεβαιώνονται μεταξύ των μεταβλητών status και πρόσληψης της ιδιότητας του πολίτη. Έτσι, για την έρευνα του 2010, όσοι μαθητές προσλαμβάνουν την ιδιότητα του πολίτη με όρους ενεργού «εμπλοκής» είναι πιθανότερο να προέρχονται από οικογένεια με πατέρα υψηλής μόρφωσης. Ενώ, το 2018, οι αντίστοιχοι μαθητές είναι πιθανότερο να προέρχονται από μια οικογένεια όπου και οι δύο γονείς διαθέτουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, καθώς και από περιοχές με υψηλότερο

επίπεδο διαβίωσης. Για το 2010 και για το 2018, οι μαθητές που προσλαμβάνουν την ιδιότητα του πολίτη υπό όρους «καθήκοντος» είναι πιο πιθανό να προέρχονται από περιοχές υψηλότερου status και ο πατέρας τους να είναι υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Η συγκεκριμένη συσχέτιση επιβεβαιώνεται και για τα παιδιά που έχουν μητέρα υψηλού μορφωτικού επιπέδου το 2010, αλλά δεν επιβεβαιώνεται το 2018. Τέλος, τόσο για το 2010, όσο και για το 2018, οι μαθητές που προσλαμβάνουν περισσότερο την ιδιότητα του καλού Έλληνα πολίτη υπό όρους «πατριωτικών» χαρακτηριστικών είναι πιο πιθανό να προέρχονται από οικογένειες με χαμηλότερο κοινωνικο-οικονομικό προφίλ (τόσο ως προς την περιοχή του σχολείου, όσο και ως προς το επίπεδο μόρφωσης των γονέων).

Τα παραπάνω ερευνητικά αποτελέσματα συνηγορούν στην ανάδειξη των κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων, όπως το κοινωνικό επίπεδο της οικογένειας των μαθητών, ως επιδραστικών στη διαμόρφωση των στάσεων τους. Έτσι, η ισχύς του οικογενειακού περιβάλλοντος στην διαμόρφωση των πολιτικών αντιλήψεων των εφήβων επιβεβαιώνεται και από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας.

Πίνακας 2.8
 Δείκτες συνάφειας για την έρευνα του 2010 (Bivariate correlations, Pearson correlation coefficients)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
N=620											
1. Περιοχή		.572**	.527**	.196**	.223**	.186**	-.019	.014	.213**	.064	-.345**
2. Μόρφωση πατέρα			.662**	.220**	.170**	.155**	-.062	-.035	.218**	.143**	-.236**
3. Μόρφωση μητέρας				.179**	.165**	.164**	-.048	-.039	.152**	.036	-.266**
4. Σπουδαιότητα πολιτικής					.398**	.287**	-.027	.018	.115**	.262**	-.160**
5. Προσωπικό ενδιαφέρον για πολιτική						.329**	-.034	-.040	.121**	.250**	-.120**
6. Πολιτική ενημερότητα							-.043	-.082*	.083*	.204**	-.058
7. Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων μητέρας								.792**	-.039	-.031	.017
8. Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων πατέρα									-.023	-.021	.001
9. Εμπλοκή										.267**	.059
10. Καθήκον											-.004
11. Πατριωτισμός											

**p<0.001

*p<0.005

Πίνακας 2.9
Δείκτες συνάφειας για την έρευνα του 2018 (Bivariate correlations, Pearson correlation coefficients)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
N=617											
1. Περιοχή		.551**	.484**	.103*	.072	.073	-.031	-.050	.099*	.177**	-.310**
2. Μόρφωση πατέρα			.621**	.063	.076	.069	-.002	-.063	.114**	.214**	-.243**
3. Μόρφωση μητέρας				.056	.035	.058	.021	-.067	.046	.187**	-.155**
4. Σπουδαιότητα πολιτικής					-.003	-.005	.076	.079*	-.052	.018	-.078
5. Προσωπικό ενδιαφέρον για πολιτική						-.005	-.010	-.013	-.012	-.036	-.120**
6. Πολιτική ενημερότητα							-.005	-.010	-.020	.011	-.072
7. Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων μητέρας								.557**	.048	-.048	.058
8. Γνώση πολιτικών πεποιθήσεων πατέρα									.021	-.050	.067
9. Εμπλοκή										.256**	.030
10. Καθήκον											.030
11. Πατριωτισμός											

**p<0.001

*p<0.005

5. Συζήτηση

Με την παρούσα εργασία επιχειρούμε να συμβάλουμε στην κατανόηση της διαμόρφωσης των πολιτικών προδιαθέσεων των εφήβων στην Ελλάδα διερευνώντας πτυχές της πολιτικής τους εμπλοκής, αλλά και το πώς οι τελευταίες μπορούν να επηρεάσουν τη διαμόρφωση των πολιτικών τους προσλήψεων, όπως αυτές που αφορούν στον προσδιορισμό της ιδιότητας του πολίτη.

Σε ό,τι αφορά την εμπλοκή των μαθητών με την πολιτική, τα συγκριτικά δεδομένα των δύο ερευνών (2010 και 2018) συμφωνούν με την Υπόθεση της πολιτικής γενιάς, σύμφωνα με την οποία η εμπλοκή των μαθητών με την πολιτική μειώνεται ακολουθώντας την ευρύτερη κοινωνική τάση για μειωμένο ενδιαφέρον για πολιτική (σύμφωνα με τον θεσμικό ορισμό της). Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στις δύο έρευνες είναι ήπιες και μάλλον αναδεικνύουν μια σιωπηρή τάση απομάκρυνσης των νέων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μεγαλύτερη διαχρονική διαφοροποίηση παρατηρείται αναφορικά με το αν η πολιτική είναι κάτι που πρέπει να απασχολεί όλους/-ες μας. Οι αρνητικές απαντήσεις αυξάνονται με την πάροδο των ετών, ενώ οι περισσότεροι από όσους απαντούν αρνητικά θεωρούν ότι η πολιτική «πρέπει να απασχολεί μόνο τους μεγάλους». Φαίνεται πως οι ίδιοι οι μαθητές εσωτερικεύουν την άποψη ότι το χαμηλό τους ενδιαφέρον για την πολιτική οφείλεται στο στάδιο του κύκλου ζωής τους (Nie et al., 1974). Επίσης, το προσωπικό ενδιαφέρον για την πολιτική, αν και είναι διαχρονικά χαμηλό, φθίνει περαιτέρω.

Σε αντίθεση με το διαρκώς μειούμενο ενδιαφέρον για την πολιτική, οι μαθητές δηλώνουν διαχρονικά ότι έχουν επαρκείς γνώσεις για τα κόμματα και τις εκλογές, καθώς και ότι γνωρίζουν τις πολιτικές πεποιθήσεις των γονέων τους. Η οπτική αυτή μπορεί να οφείλεται στην ευκολία πρόσβασης στην πληροφορία, όπως αυτή αντανακλάται στη σύγχρονη επίδραση του διαδικτύου, αλλά και των παραδοσιακών μέσων ενημέρωσης. Βέβαια, στην παρούσα περίπτωση καταγράφεται η προσωπική αίσθηση των μαθητών και δεν εξετάζεται η ορθότητα της άποψής τους για την επίγνωση της πολιτικής τους ενημερότητας, πράγμα που θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μιας μελλοντικής έρευνας. Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε ότι παρατηρείται μια μικρή μείωση των γνώσεων για τις πολιτικές πεποιθήσεις των γονέων διαχρονικά. Δεδομένης της συμβολής της οικογένειας στη μετάδοση πολιτικών απόψεων (Jennings et al., 2009· Blais and Carty, 1990), φαίνεται πως οι συζητήσεις για πολιτικά θέματα δεν είναι συχνές και οι γονείς αποτελούν σε μικρότερο βαθμό πηγή πληροφόρησης και άρα πολιτικής κοινωνικοποίησης των μαθητών. Η διαπίστωση αυτή υποδηλώνει ευρύτερες μεταβολές

και στη σχέση των ενηλίκων με την πολιτική, η οποία συμπαρασύρει και την σχέση των νεότερων μελών της οικογένειας.

Με την παρούσα εργασία θεωρούμε ότι μπορούμε να συμβάλουμε στη διεθνή συζήτηση για τη διαμόρφωση των πολιτικών προσλήψεων των νέων και της εμπλοκής τους με την πολιτική, που επικεντρώνεται σε ζητήματα προσδιορισμού των χαρακτηριστικών της ιδιότητας του πολίτη (Bolzendahl and Coffé, 2013· Eckstein et al., 2012· Quintelier and Hooge, 2011· Thorson, 2012). Οι παραγοντικές αναλύσεις ανέδειξαν ένα σταθερό μοντέλο τριών παραγόντων με εννοιολογική εσωτερική συνοχή κάθε παράγοντα. Η πρόσληψη της Ιδιότητας του Πολίτη υπό όρους «*Εμπλοκής*» και «*Καθήκοντος*» συμφωνούν με τη διεθνή βιβλιογραφία. Η ιδιαιτερότητα που εμφανίστηκε στην παρούσα εργασία αφορά τον πρωτοεμφανιζόμενο παράγοντα «*Πατριωτισμός*». Φαίνεται ότι οι μαθητές στην Ελλάδα διαχρονικά προσδιορίζουν τον καλό Έλληνα πολίτη υπό ένα διακριτό πρίσμα πατριωτικής προσέγγισης που εννοιολογείται στη βάση της παράδοσης της χριστιανικής κουλτούρας και της ετοιμότητας για αυτοθυσία για την πατρίδα. Ωστόσο, επιβεβαιώνεται και από τις αναλύσεις των ερευνών μας ότι όσο συχνότερα οι μαθητές δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται για την πολιτική, τόσο πιο πιθανό είναι να προσλαμβάνουν την πολιτική με όρους ενεργού εμπλοκής, παρά καθήκοντος ή πατριωτισμού.

Τέλος, οι αναλύσεις ανέδειξαν ποικίλες συμβολές των παραγόντων που προσδιορίζουν το κοινωνικο-οικονομικό status της οικογένειας των μαθητών, τόσο ως προς την εμπλοκή τους με την πολιτική, όσο και στη διαμόρφωση των πολιτικών τους αντιλήψεων. Συγκλίνουμε, λοιπόν, με τον ορισμό του Hyman (1959, σελ. 25), σύμφωνα με τον οποίο η πολιτική κοινωνικοποίηση των ατόμων συντελείται μέσα από τη μάθηση των κοινωνικών νορμών, που αντανακλούν τις κοινωνικές τους θέσεις, όπως αυτές διαμεσολαβούνται από ποικίλους κοινωνικούς φορείς. Ένας από αυτούς τους φορείς είναι και η οικογένεια. Ο επιδραστικός ρόλος του κοινωνικού status της οικογένειας προέλευσης των μαθητών επιβεβαιώθηκε στην εργασία μας και για τον παράγοντα πρόσληψης της Ιδιότητας του πολίτη υπό όρους «*Πατριωτισμού*». Είναι χαρακτηριστικό, ότι και στις δύο έρευνες (2010, 2018) οι μαθητές που προσλαμβάνουν τον καλό Έλληνα πολίτη υπό το πατριωτικό πρίσμα είναι πιθανότερο να προέρχονται από οικογένειες με χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό προφίλ.

Το χαμηλό ομολογούμενο ενδιαφέρον για την πολιτική, η σημαντικά μειωμένη αναγνώριση της σπουδαιότητας της πολιτικής, η γνώση για τις πολιτικές πεποιθήσεις των γονέων (αν και φθίνουσα) από τη μία μεριά, αλλά και η αίσθηση ότι είναι πολιτικά επαρκώς ενήμεροι από την άλλη με-

ριά σκιαγραφούν το διαχρονικό προφίλ των μαθητών που συμμετείχαν στις έρευνες πεδίου. Παράλληλα, η ανάδειξη της πρόσληψης της ιδιότητας του πολίτη με όρους πατριωτικών προσλήψεων εγείρει προβληματισμό για μια σιωπηρή συντηρητική γενιά που, αν στην εφηβική ηλικία προσδιορίζει τον καλό πολίτη με όρους πατριωτισμού, ενδέχεται να αναθρέψει ενήλικες με εθνοκεντρική πολιτική σκέψη.

Εν κατακλείδι, οι έρευνες για την πολιτική κοινωνικοποίηση των νέων δεν πρέπει να παραβλέπουν τη σχολική ηλικία και τη συμβολή της στην πολιτική κοινωνικοποίηση. Γι' αυτό και μελέτες σε βάθος χρόνου (όπως η παρούσα) χρησιμεύουν σημαντικά στη διαφώτιση διαγενεακών αλλαγών που μπορεί να μην είναι άμεσα ορατές, αλλά ήπιες, επιδραστικές, όμως, για τη συγκρότηση της πολιτικής σκέψης των νέων. Περισσότερο διερευνητικό φως θα πρέπει να διαχυθεί στο πώς οι ίδιοι οι νέοι εννοιολογούν την πολιτική γενικά και τη συμμετοχή τους σε αυτήν ειδικότερα. *Οι έφηβοι δεν είναι απλά μη-ενήλικες* (Weiss, 2020 σελ. 8) και χρειάζεται να διογκωθεί η συμβολή των ερευνών που επικεντρώνονται στο *τι είναι* πολιτική για τους νέους και ποιες συμπεριφορικές εκφάνσεις προσδιορίζουν οι ίδιοι ως πολιτικές.

Ευχαριστίες

Η εργασία αυτή υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «Έρευνα, Εκπαίδευση και Υποδομές: ο τριγωνισμός των αξόνων στρατηγικής ανάπτυξης του ΕΚΚΕ (REDI» (MIS 5002378) που εντάσσεται στη «Δράση Στρατηγικής Ανάπτυξης Ερευνητικών και Τεχνολογικών Φορέων» και χρηματοδοτείται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία» στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2014-2020, με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Δεμερτζής, Ν., Σταυρακάκης, Γ., Ντάβου, Μ., Αρμενάκης, Α., Χρηστάκης, Ν., Γεωργαράκης, Ν. και Μπουμπάρης, Ν. (2008). *Νεολαία: ο αστάθμητος παράγοντας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτροπον.

- Καβουλάκος, Κ. (2012). Κινήματα και δημόσιοι χώροι στην Αθήνα: Χώροι ελευθερίας, χώροι δημοκρατίας, χώροι κυριαρχίας. Στο Θ. Μαλούτας, Γ. Κανδύλης και Μ. Πέτρου (επιμ.) *Το κέντρο της πόλης ως (νέο) πολιτικό διακύβευμα* (σελ. 237-256). Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Παπαδογιάννης, Ν. (2015). Νεανική πολιτικοποίηση και «πολιτισμός» στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Γαζή, και Κ. Κορνέτης (επιμ.) *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δυο αιώνων* (σελ. 133-150). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (1991). Οι έφηβοι της «αλλαγής». Κοινωνικοποιητικές επιδράσεις και μεταβολές στην πολιτική φυσιογνωμία των εφήβων: 1982-1990. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 80, σελ. 41-69.
- Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2015). *Πολιτισμικές συνιστώσες της πολιτικής διαδικασίας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.<http://hdl.handle.net/11419/3531>
- Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2017). Η νεολαία επιστρέφει; Ελληνική πολιτική κουλτούρα και μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στην κρίση. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 43, σελ. 5-46.
- Χτούρης, Σ. (2017). *Οι νέοι στην Ελλάδα σήμερα. Κοινωνική κατάσταση, εργασία και κοινωνικά δικαιώματα. Η εποχή της Generation G*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Ξενογλώσση

- Blais, A. and Carty, R. K. (1990). Does proportional representation foster voter turnout? *European Journal of Political Research*, 18, pp. 167-181.
- Bolzendahl, C. and Coffé, H. (2013). Are 'good' citizens 'good' participants? Testing citizenship norms and political participation across 25 nations. *Political Studies*, 61, pp. 45-65.
- Chtouris, S., Zissi, A., Papanis, E. and Rontos, K. (2006). The state of youth in contemporary Greece. *YOUNG, Nordic Journal of Youth Research*, 14(4), pp. 309-22.
- Dalton, R.J. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. *Political Studies*, 56 (1) pp. 76-98.
- Eckstein, K., Noack, P. and Gniewosz, B. (2012). Attitudes toward political engagement and willingness to participate in politics: Trajectories throughout adolescence. *Journal of Adolescence*, 35, pp. 485-495.

- Gavriilidis, A. (2009). Greek riots 2008: A mobile Tienanmen. In S. Oikonomidis and V. Monastiriotis (eds.) *The Return of street politics? Essays on the December riots in Greece*, (pp. 15-20). London: The Hellenic Observatory, LSE.
- Grasso, M., Farrall, S., Gray, E., Hay, C. and Jennings, W. (2019). Thatcher's children, Blair's babies, political socialization and trickle-down value change: An age, period and cohort analysis. *British Journal of Political Science*, 49 (1), pp. 17-36.
- Hess, R. D. and Torney-Purta, J. (1967). *The development of political attitudes in children*. New Brunswick, NJ: Aldine Publications Co.
- Hooghe, M. and Boonen, J. (2015). The intergenerational transmission of voting intentions in a multiparty setting: An analysis of voting intentions and political discussion among 15-year-old adolescents and their parents in Belgium. *Youth & Society*, 47 (1), pp. 125-147.
- Hyman, H. H. (1959). *Political socialization: A study in the psychology of political behavior*. New York, NY: Free Press.
- Inglehart, R. (1971). The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *American Political Science Review*, 65 (4), pp. 991-1017.
- Jennings, M. K. (2007). Political socialization. In R. J. Dalton, and H.-D. Klingemann (eds.) *The Oxford handbook of political behavior* (pp. 29-44). Oxford: Oxford University Press.
- Jennings, M. K., Stoker, L. and Bowers, J. (2009). Politics across generations: Family transmission reexamined. *The Journal of Politics*, 71, pp. 782-799.
- Jennings, M. and Stoker, L. (2004). Social trust and civic engagement across time and generations. *Acta Politica*, 39, pp. 342-379.
- Kornetis, K. (2010). No more heroes? Rejection and reverberation of the past in the 2008 events in Greece. *Journal of Modern Greek Studies*, 28 (2) pp. 173-97.
- Nie, N. H., Verba, S. and Kim, J. (1974). Political participation and the life cycle. *Comparative Politics*, 6, pp. 319-340.
- Norris, P. (2011). *Democratic deficit: Critical citizens revisited*. Cambridge University Press.
- Norris, P. and Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash. Trump, Brexit and authoritarian populism*. Cambridge University Press.
- Pichard, S. and Bessant, J. (2018). *Young people re-generating politics in times of crisis*. London: Palgrave.

- Prior, M. (2010). You've either got it or you don't? The stability of political interest over the life cycle. *The Journal of Politics*, 72, pp. 747–766.
- Quintelier, E. and Hooghe, M. (2011). Television and political participation among adolescents: The impact of television viewing, entertainment and information preferences. *Mass Communication and Society*, 14, pp. 620–642.
- Niemi, R. G. and Hepburn, M. A. (1995). The rebirth of political socialization, *Perspectives on Political Science*, 24 (1), pp. 7-16.
- Russo, S. and Stattin, H. (2017). Stability and change in youths' political interest. *Social Indicators Research*, 132, pp. 643–658.
- Searing, D. D., Schwartz, J. J. and Lind, A. E. (1973). The structuring principle: Political socialization and belief systems. *American Political Science Review*, 67, pp. 415–432.
- Sloam, J. and Henn, M. (2019) *Youthquake 2017. The rise of young cosmopolitans in Britain*. London: Palgrave.
- Sotiris, P. (2010). Rebels with a cause: The December 2008 Greek youth movement as the condensation of deeper social and political contradictions. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(1), pp. 203–209.
- Stolle, D. and Hooghe, M. (2011). Shifting inequalities: Patterns of exclusion and inclusion in emerging forms of political participation. *European Societies*, 13 (1), pp. 119–142.
- Thorson, K. (2012). What does it mean to be a good citizen? Citizenship vocabularies as resources for action. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 344, pp. 70-85.
- Torney-Punta, J. (2004). Adolescents' political socialization in changing contexts: An international study in the spirit of Nevitt Sanford. *Political Psychology*, 25 (3), pp. 465-478.
- Verba, S., Schlozman, K.L. and Brady, H.E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Washington, DC: CQ Press.
- Weiss, J. (2020). What is youth political participation? Literature review on youth political participation and political attitudes. *Frontiers in Political Science*, 2 (1) <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.00001>.

Katerina Iliou, Manina Kakepaki, Kostis Pierides

Engagement with politics and conceptualizations
of citizenship. A comparative approach
of adolescents' views in Attica (2010-2018)

ABSTRACT

Starting from the concept of political generations and the political socialization in the family, this paper analyses survey data on adolescents' political socialization in the region of Attica. Two surveys were conducted in 2010 and 2018, in a sample of adolescents from all three grades of Junior High School (Gymnasio). We study the way citizenship is conceptualized by young students, and their involvement with politics. Students over time approach the concept of 'Good Citizen' based on patriotism, by stressing the importance of orthodox religion and readiness to die for one's country. Our analysis confirms that the more students are interested with politics, the more they tend to see citizenship in terms of engagement and not duty. Finally, analysis confirms the effect of the family socioeconomic status on the shaping of political attitudes.